

DERLEME

F.Ü.Sağ.Bil.Vet.Derg.
2016; 30 (2): 147 - 155
<http://www.fusabil.org>

Abdurrahman KÖSEMAN¹
İbrahim ŞEKER²

¹İnönü Üniversitesi,
Akçadağ Meslek
Yüksekokulu,
Bitkisel ve Hayvansal
Üretim Bölümü,
Malatya, TÜRKİYE

²Fırat Üniversitesi,
Veteriner Fakültesi,
Zootekni Anabilim Dalı,
Elazığ, TÜRKİYE

Atlarda Davranış ve Sportif Amaçlı Atlarda Önemi *

Canlıların kendi türlerine özgü davranışları bulunmakta olup, türe özgü gösterilen davranışların bazıları normal bazıları ise anormaldir. Atlar da kendi tür özelliklerini yansıtan davranışlara sahiptirler. İnsanlar gibi beden ve ruh varlıktan oluşan atların mizaçları ve davranışları genetik olabileceği gibi sonradan öğrenilmiş de olabilmektedir. Normal davranışlar tüm atların sahip olduğu ortak özellikler şeklinde belirlenirken manevi kusurlar olarak adlandırılan anormal davranışlar, popülasyondaki bazı bireyler de tespit edilebilmektedir. Atların bazı anormal davranışları haşarılık, sinirlilik, ısırma, inat ve çifte atma gibi kötü huy ve davranış bozukluklarını kapsamaktadır. "Kusur" denilen ve atlarda olması arzu edilmeyen özellikler, derecesine göre, atın amaca uygun kullanılmasına engel teşkil edebilmektedir. Anormal davranışlar atın bakım ve idaresi, eğitimi ve yarış performansı üzerinde olumsuz etki yapabilmektedir. Buna bağlı olarak günümüzde daha çok sportif amaçlı yetiştirilen ve oldukça yüksek ücretler karşılığında alınıp satılan atların değerine büyük etki yapmaktadır. Bu çalışmada sportif amaçlı atların sportif amaçlı kullanıma etki eden anormal davranışlar hakkında bilgi verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Davranış, kusur, performans, sportif at

Behavior in Horses and Its Importance for Sporting Horses

Each species has normal and abnormal behaviours of their own species. Horses also have behaviors of their own species. Like humans, horses have spirit and physical assets, the behaviours of them could be genetical and acquired behaviours. Whereas normal behaviours are defined as horses' common characteristics, abnormal behaviours which are called as psychological faults are determined in some individuals of populations. Some abnormal behaviors involve bad habits and behavioral disorders as naughtiness, aggressiveness, biting, stubbornness, and kicking. Undesirable behaviours defined as "faults", and these faults may prevent the use according to the purposes of the horse. Abnormal behaviors can cause adverse effects on care and management as well as training and race performance. Therefore, in present abnormal behaviors have a great impact on the value of sporting horses. In this review, the information is given about abnormal behaviors that affect the use of sporting horses.

Key Words: Bad habits, behaviours, performance, sporting horse

Giriş

Duyusal, sinirsel, endokrin ve etkileyici bileşenlerin bütünleşmesini müteakiben bir eylem, çevre, kişi veya uyarana karşı, bir hayvan veya insan bireyinin veya grubunun yanıtı olan davranış, canlıların yakın çevrelerine karşı gösterdikleri reaksiyonların toplamı şeklinde tanımlanır. Yakın çevre diğer hemcinsler, insanlar, günlük yaşantıda en çok karşılaşılan olaylar (bakım-besleme-yönetim) ve varlıklardır. Davranışlar uyarılar ve tepkilerin bir sonucudur. Davranış, canlıya, eş, su, besin ve barınak bulmaya ya da olumsuz çevre şartlarından (düşman, kıtlık, yangın, sel vb.) uzaklaşmada yardımcı olur ve canlıların hayatta kalma değeri üzerinde önemli etkiye sahiptir (1-4).

Canlının davranışı gerek iç gerekse dış dengelerinin (homoestazisin) sağlanması ve sürdürülmesi açısından önemli bir unsurdur. Bu dengenin sağlanmasında fizyolojik mekanizmaların rolü kesinlikle küçümsenemez (4).

Zor koşullara verilen fizyolojik cevaplara, yeni bir çevreye yönelim, düzenleyici cevaplar, sindirim gibi fonksiyonların baskılanması ve uçuş veya savunma için hazırlıklar dahildir. Kalp atım oranı, solunum sayısı adrenal bezlerin fonksiyonu ve beyin kimyası gibi değişimler ölçülebilmektedir. Ancak; davranışlarla ilgili cevaplar farklıdır ve çoğu alınan uyarıya göre değişmektedir. Eğer şartlar devam ediyor ve dışarıdaki fiziksel koşullar tolere edilebilir durumdaysa, o zaman düzenleyici davranışlar ortaya çıkmaktadır (5). Bu nedenle; bir hayvanda rastlanılan davranış şeklinin basitçe ele alınıp bilinen bir fizyolojik kurala göre yorumlanması kesin olarak yetersizdir. Atlarda davranış,

Geliş Tarihi : 11.10.2015
Kabul Tarihi : 04.11.2015

Yazışma Adresi Correspondence

Abdurrahman KÖSEMAN
İnönü Üniversitesi,
Akçadağ Meslek
Yüksekokulu,
Bitkisel ve Hayvansal
Üretim Bölümü,
Malatya - TÜRKİYE

abdurrahman.koseman@inonu.edu.tr

* Bu makalenin bir kısmı daha önce "Atlarda Sportif Amaçlı Kullanımına Etki Eden Anormal Davranışlar" başlığı ile Hacettepe Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi tarafından 30 Haziran-2 Temmuz 2015 tarihlerinde düzenlenen 6. Antrenman Bilimi Kongresi'nde poster bildirisi olarak sunulmuştur.

kalıtsal yapı, sinir ve hormonal sistemi ve önceki deneyimlerin ortak etkilerine göre şekillenir. Bir canlının diğer özelliklerinin yanı sıra, davranış şekillerinin ortaya çıkması ve gelişmesinde de kısaca genetik ve çevresel faktörler rol oynamaktadır (4).

Davranışları oluşturan temel bileşenlerden genotipik varyans, hem genetik ve çevreye bağlı varyans kaynaklarına hem de genotiple çevre arasındaki interaksiyonlara dayanır. Davranışlarda bazen genetik etmenler bazen de çevresel faktörler daha ağır basmaktadır (2, 6).

Canlılarda Davranış Çeşitleri

Doğuştan Gelen Davranışlar: Canlıların doğuştan itibaren yaptığı, öğrenilmiş davranışlara doğal ya da doğuştan gelen davranışlar denir. Doğuştan gelen davranışlar kalıtsaldır. Çevrenin bu davranışlar üzerindeki etkisi çok azdır. Aynı tür canlıların doğuştan gelen davranışları çevresel etkenlere bağlı olmaksızın hemen hemen aynıdır. Doğuştan gelen davranışlar, refleksler ve içgüdüler olarak iki grupta incelenir (4, 7-9).

Öğrenilmiş Davranışlar: Canlıların çoğu öğrenme ile ortaya çıkan davranışlar gösterir. Davranış şekilleri aynı türdeki canlılar arasında bile bazı farklılıklar gösterebilir. Sonradan kazanılan bu davranışların oluşmasında en önemli etken öğrenmedir. Doğuştan gelen davranışlar doğrudan genlerle kontrol edilir, öğrenilmiş davranışlarda ise genlerin kontrolü dolaylı yoldan gerçekleşir. Kalıtım, sinir sisteminin yapısını ve öğrenme özelliklerini belirlerken canlının uyarılara karşı gösterdiği davranış da bu sırada etkilendir. Buna örnek olarak susamış bir hayvanın su arama davranışı içgüdüsel bir davranıştır. Suyu bulan hayvanın suyun bulunduğu yeri öğrendikten sonra hayvanın her susadığında aynı yere gelmesi öğrenilmiş bir davranıştır. Sinir sistemi gelişmiş olan hayvanların öğrenme kapasiteleri gelişmemişlere göre daha fazladır. Alışma, şartlanma, izleme yolu ile öğrenme, kavrama yolu ile öğrenme olarak dört farklı biçimde gerçekleşir (4, 7-9).

Sosyal Davranışlar: Hayvanların bazıları tek başlarına bazıları da gruplar halinde yaşar. Birçok çevresel etken bazı hayvanları bir araya getirir. Çeşitli çevresel etkenlerle bir araya gelmiş canlılara topluluk adı verilir. Bir sosyal grup belirli görevleri yerine getirmek için özelleşmiş üyelerden meydana gelen ve kendi kendine yeterli olan bir popülasyondur. Bu tür grupları oluşturan bireylerin sergiledikleri davranışlar sosyal davranışlar olarak adlandırılır. Sosyal davranışlar iş birliğine dayalı davranışlar, çatışma davranışları ve iletişim davranışları şeklinde gruplandırılarak incelenebilir (4, 7-9).

Atlarda Davranış Özellikleri

Atlar daima özel ihtiyaçlara ve amaca göre seçilirler. Morfolojik, fizyolojik, duysal, duygusal, bilişsel, davranışsal ve sosyal özellikler, başta sportif amaçlarla (yarışlar, yarışmalar ve geleneksel sporlar) yetiştirilen ve eğitilen atların seçiminde değerlendirilen temel kriterlerdir. Yetiştirilen atların uygun ruhsal ve

davranışsal özelliklere sahip olmaları hız, sürat ve sıçrama gibi özellikleri gerektiren farklı amaçlarla kullanılmalarına imkân sunmaktadır. Amaca uygun at varlığı, büyük rekabetin yer aldığı atlı sporlarda sportif başarının en temel ögesidir. Bu nedenle iyi atlar yüksek paralar karşılığında alınıp satılabilmektedir ve sahiplerine büyük prestij kazandırmaktadır (10, 11).

Diğer türlerde olduğu gibi atlarda da davranışlar, ırklar ve bireyler arasında büyük farklar gösterebilmektedir. Aynı sürü içinde çok sakin ve lenfatik tabiatlı atlar olabileceği gibi çok hareketli, canlı, sinirli ve saldırgan olanlar da bulunabilmektedir. Değişik yaş ve cinsiyetteki atların bireysel davranışları toplumsal yaşamlarına da yansıma gösterir. Davranış ilk bakışta atların yalnız bireysel ve toplumsal düzenleri ile ilgili gibi görülebilse de, ekonomik ve pratik etkileri büyük önem taşımaktadır (1, 10, 12).

Atlarda normal davranışların yanı sıra zaman zaman normal dışı davranışlar da ortaya çıkmaktadır. Anormal davranışların şekillenmesinde; normal davranışların oluşmasını sağlayan etkenlerin uğramış olduğu değişiklikler rol oynamaktadır (1, 12).

Davranışları olumsuz etkileyen önemli çevresel etkenlerden bir tanesi de; günümüzde yetiştiriciliğin entansif hale dönüştürülmesidir. Değişen koşullar nedeniyle barınakların büyüklüğü, yapısı ve iç dizaynı çok sayıda hayvanı barındıracak şekilde düzenlenmektedir. Bakım ve beslemede ortaya çıkan yetersizlik ve uygun olmayan koşullar da eşlik ettiğinden hayvanların yaşamı büyük oranda olumsuz etkilenmekte, uyum sorunları meydana gelmektedir. Refaha ve doğal koşullara çoğunlukla uygun olmaktan uzak bu koşullar nedeniyle hayvanlarda fizyolojik ve davranış bozuklukları meydana gelebilmektedir (5, 10).

Atlarda normal ve anormal davranış biçimlerini bilmek; atın yönetimi, eğitimi, iş ve yarış performansı için çok önemlidir. İyi bir at yönetimi genellikle atın normal bir davranış içinde bulunmasını sağlar. Aksine, kötü bir yönetim ise atın anormal bir davranış biçimi kazanmasına, buna bağlı olarak da aynı çevre içinde yaşayan diğer atların huzursuz edilmesine ve yararlılıklarının azalmasına neden olur (3, 7, 12).

Atlarda Normal Davranışlar

Kavga (dövüş): Cinsel olgunluğa ulaşmış ve farklı tavhalarda yetiştirilmiş aygırlar ilk kez bir araya getirildiklerinde birbirleri ile şiddetli bir kavga ederler. Aygırlar birbirlerini ısırırlar ve tekmelerler (Şekil 1). Isırmalar genellikle baş, boyun, omuzlar ve ön bacaklarda olur. Kavgalarda ölümler ender olarak görülür. Kavga birinin vazgeçmesine kadar devam eder, ısırık yaraları ve tekme izleri ile sona erer. Kısraklar arasındaki kavgalar daha kısa sürer ve daha az yaralanmalara neden olur. Kısraklar arasında sosyal bir hiyerarşik düzen kurulunca kavgalar sona erer (3, 7-9, 12, 13).

Şekil 1. Atlarda kavga (dövüş) davranışı (14)

Taklit: Taklit davranışı, yılki (sürü) içerisinde bulunan atların müşterek hareket etmesidir (Şekil 2). Yılki içerisindeki bir atın değişik bir hareket yapmasına bağlı olarak yılkinin diğer bireyleri de aynı hareketi yaparlar. Genellikle korkak ve ürkek atlar daima yılkinin en gerisinde dururlar ve en arkadan diğer atları takip ederler. Böyle atlar kesinlikle yılkinin ön kısmına geçmezler (3, 12, 13).

Şekil 2. Atlarda taklit davranışı (15)

Arkadaşlık: Atlar kendi yılki ya da tavla arkadaşlarına özel bir ilgi gösterirler ve bazı atlardan uzak dururlar (Şekil3). Örneğin, bir arabaya beraber koşulan iki at, bir at topluluğunun otladığı çayıra salınırlarsa, bu iki at otlarken birbirlerinden ayrılmazlar (3).

Analık: Çiftlik hayvanları içerisinde yavrusuna en fazla analık ilgisi gösteren hayvan türü attır (Şekil 4). Bir kısırak, herhangi bir nedenle ile kendi tayı rahatsız edildiğinde sinirlenir ve tepkisini kişneyerek belli eder ve tayından ayrıldığında da kişneyerek tayı ile iletişim kurar. Tay tekrar anasının yanına getirildiğinde hemen memesini emmesine izin verir. Eğer kısrağın tayı katır (Erkek eşek x kısrağ) ise bu kısrağın taya daha fazla sevgi ve ilgi gösterdiği tespit edilmiştir (3, 12).

İnceleme (Araştırma): Taylar ergin atlara göre çevreyi incelemeye çok daha meraklıdır. Taylar merada ve tavlada zamanlarının önemli bir bölümünü çevreyi

inceleyerek ve cisimleri koklayarak geçirirler. Taylar büyüdükçe bazı cisimlerden korkmaya başlarlar ve hatta kendi seyislerinden bile kaçarlar. Böyle bir durum ile karşılaşıldığında tayın arkasından koşmamalıdır. Tay kaçtıktan sonra belli bir uzaklıkta durur. Geldiği yöne doğru bakar, çevreyi inceler ve tekrar geri döner. Kısıraklar, taylarının inceleme meraklarından ve korkmalarından rahatsız olurlar ve sinirlenirler (3, 12, 13).

Seksüel: Kısıraklarda östrüs belirtileri önemli seksüel davranışlardır. Bu davranışlar vulvanın gevşeyip yumuşaması az miktarda ve sık sık idrar yapma diğer kısıraklara sataşma açık bir arkadaşlık arzusu, vulvadan hafif müköz bir akıntı, aygırın koklamasına ve ısırmasına müsaade etme arka bacakları açma, kuyruğu yukarı ve yana doğru kaldırmaktır. Aygırlar, kısıraklara kişneyerek ve vulvalarını koklayarak kur yaparlar (Şekil 5). Bu kur yapma olayını, üst dudakların dışarı kıvrım yapılması takip eder ve dişleri ile sağrılarını çimdiklerler (3, 12, 13).

Barınak Arama: Atlar, sıcak ya da soğuk hava şartlarına çok hassas değillerdir. Kış aylarında bedenleri kaba tüyler ile kaplanır. Fırtınalı havalarda ağaç altlarına veya tepe arkalarına sığınır, fırtınanın estiği yöne arkalarını dönerler. Yerlerin karla kaplı olduğu aylarda tırnakları ile karı eşerek yiyecek bulurlar (3, 12).

Şekil 3. Atlarda arkadaşlık davranışı (16)

Şekil 4. Atlarda analık davranışı (17)

Şekil 5. Atlarda seksüel davranışlar (18)

Boşaltım: Atlar, otlakta veya tavlada bir alanı idrar ve dışkı çıkarma alanı yapma eğilimindedirler. Yerken, içerken ve yürürken ürünasyon ve defekasyon yapmazlar. Diğer yem kaynakları kalmayınca dek bu alanda otlamazlar. Atların çoğu bir yerden bir yere hareket ederken belli bir yere defekasyon yaparlar. Otlak ve padoklar arasındaki belli bir kapıya doğru giderken bazı atlar rutin olarak dışkılarını yapar. Hemen hemen tüm atlar tavlaya yaklaşırken veya hemen içeri girdiği anda defekasyon yaparlar. Bu durum, daha önce yapılan bir hareketin sinirsel uyarılması sonucu mümkün olabilmektedir. Bazı atlar tavladan hemen dışarı çıkınca ürünasyon yaparlar (12).

Boşaltım şekilleri bakımından cinsiyetler arasında farklılıklar bulunur. Aygırlar çok tipik olarak eliminasyon alanını koklarlar, defekasyon veya ürünasyon yapmadan önce alanın üzerine veya gerisine doğru yürürler. Bu nedenle aygırların eliminasyon alanı geniş bir alanı kapsamaz. Kısraklar ve iğdişler alanı koklarlar, ancak alana doğru yürümeden boşaltım yaparlar (12).

Görme: Atlar hem tek gözle (monocüler) ve hem de iki gözle (binocüler) görme yeteneğine sahiptir. Diğer bir deyiş ile atlarda her göz bağımsız olarak ayrı bir cismi görebilir (monocüler görüş). Bu durum atlara yanlardan önden ve arkadan panoramik bir görüntü sağlar. Atlar bir cismi net bir şekilde görmek istediklerinde ise yüzünü o cisme çevirir. İki gözünü birden kullanarak insanlarda olduğu gibi binocüler bir görüş sağlar. Atların göz mercekları esnek değildir. Retinanın alt kısmı üst kısmına göre göz merceğine daha yakındır. Bu nedenle bir cisme değişik uzaklıklardan odaklama (fokus) yapabilirler. At bu odaklamayı başını aşağı ya da yukarı kaldırarak cismin görüntüsünü retina üzerine düşürür. Bu yöntem ile cismin uzaklığına göre odaklama yaparak net bir görüntü elde eder. Atlar bir cismin uzaklığını çok iyi ayarlayabilirler. Buna en iyi örnek atın yüksek bir engeli aşmasıdır. Konkur atları üzerinden geçeceği engelin uzaklığını ve sıçrayacağı noktayı kolaylıkla ayarlayabilir. Görme davranışları ile ilgili bir diğer özellik de atların karanlıkta iyi görmeleridir. Karanlıkta bir kedi kadar iyi görmeseler bile bir insandan daha iyi yürürler. Bu özellikleri nedeni ile atlara gece rahatlıkla binilebilir. Eğer at gece geçeceği yolu daha önceden geçmiş ise karanlıkta hiç görme sıkıntısı çekmez (3, 12, 13).

Uyuma: Atlar ayakta dinlenirler ve uyurlar. Ayakta uyuma hareketsiz duruş halinde omuz eklemının fiksasyonuna yardımcı olan M. Biceps brachii'nin yapısındaki "Lacertus Fibrosus" adı verilen kuvvetli bir ligament yardımı ile olur. Atlar bazen güneşli havalarda

güneşin sıcaklığından yararlanmak için yere yatarlar. Genelde günün yedi saatini derin bir uyku içinde geçirirler. Fakat kesintisiz olarak yedi saat uyumazlar. Bu yedi saat kesintilidir ve muntazam değildir. Uykunun süresi açlığa ve çevre sıcaklığına bağlı olarak değişir. Atlar genelde uyumak için günün en sıcak saatlerini tercih ederler (3).

Şekil 6. Uyuyan atlar (19)

Atlarda Anormal Davranışlar

İnsanlar gibi beden ve ruh varlıktan oluşan atların mizaçları ve davranışları genetik olabileceği gibi sonradan öğrenilmiş de olabilmektedir. Beden veya ruhtaki "kusur" denilen ve atlarda olması arzu edilmeyen özellikler, maddi ve manevi kusurlar olarak ikiye ayrılmaktadır. Maddi kusurlar fiziksel nitelikte olup, bedeninin değişik yerlerinde görülen ve derecesine göre atın amaca uygun kullanılmasına engel teşkil eden kusurlardır. Manevi kusurlar ise haşarılık, sinirlilik, ısırma, inat ve çifte atma gibi kötü huy ve davranış bozukluklarını kapsamaktadır. Atçılık dilinde bu özellikleri olan atlara "ayıplı" ya da "huylu" denilmektedir (20).

Anormal davranışlar ahır içinde, padokta veya antrenman sahasında atların sık sık tekrarladığı, kalıcı ve zararlı olabilecek hareketlerdir. Anormal davranışlar veya davranış bozuklukları dendiği zaman, atlarda istenmeyen gereksiz, yararsız kötü huylar anlaşılır (7-9).

Diğer canlılar gibi atların da fizyolojik ve psikolojik istek ve gereksinimleri vardır. Bunlar en uygun şekilde karşılanmadığında anormal davranışlar veya kötü huylar ortaya çıkabilmektedir. Atların anormal davranışları genelde bakım-yönetim, besleme, sağlık, eğitim ile ilgililerin tutum ve davranış hataları sonucu şekillenir. Anormal davranışlar, bazende korku veya tehlike hissettiren bir uyarana karşı atın ortaya koyduğu tepki olarak şekillenmektedir. Kendini savunma mekanizması veya savunma içgüdüğü olarak da nitelendirilebilir. Fakat aşırı derecede görülür ve olur olmaz her yerde ve her zaman tekrarlanırsa davranış bozukluğu olarak kabul etmek gerekir (8, 10, 21).

Dresaj, dayanıklılık ve üç günlük yarışma atlarının tavlada kalma sürelerinin davranış bozuklukları üzerindeki etkisini ölçmek için yapılmış olan bir araştırmada; daha kısa durma süresine sahip atların en az davranış bozukluğu gösterenler olduğu belirlenmiş ve boş zaman geçirmenin anormal davranışları artırdığı ortaya konulmuştur (22).

Düz koşu atlarında anormal davranışlara sebep olabilecek sebeplerin araştırıldığı başka bir çalışmada ise; atlara özellikle sık aralıklarda yüksek miktarlarda kaba yem verilmesinin olumsuz davranışların oluşmasını önemli ölçüde azalttığı saptanmıştır. Aynı çalışmada; sap ve kuru ot karışımı verilmesinin davranış bozukluğu oluşumunu azaltmadaki etkisi daha pozitif bulunmuştur. Bu durum, tavlada bir şeyle meşgul edilmenin ve doğadakine en yakın yapılan beslemenin atların davranışları üzerinde daha fazla olumlu etki oluşturduğu biçiminde yorumlanmıştır. Çalışmada tavlının yapısal niteliğinin de davranışlara etkisi ortaya konulmuş, diğer atları görebilen ve altına altına altlık konulanların daha az anormal davranış sergilediği tespit edilmiştir (23).

Atların anormal davranışa sahip olmalarını engellemede, atların yaşamlarının her aşamasında buldukları yetiştiricilik işletmeleri, kulüp, tesis, hipodrom gibi yerlerdeki davranış bozukluğu oluşturacak yanlış, eksik veya bilinçsiz her türlü bakım, besleme, yönetim ve antrenman ile bu konudaki en önemli unsur olan olumsuz insan tutum ve davranışının ortadan kaldırılması, sağlık kurallarının tavlının doğduğu andan itibaren uygulanması gerekmektedir. Bunun yanı sıra at terbiyesi uygulamalarının da taylık döneminden itibaren teknik, etkin ve bilinçli yapılması oldukça önemlidir. Yetiştirici, yamak, seyis, nalbant ve antrenör gibi at ilgililerinin eğitilmiş, bilgili ve biliçli olmalarını sağlayacak altyapı sağlanmalı, atların huyunu bozabilecek kasıtlı veya kasıtsız hareket ve uygulamalarına göz yumulmamalıdır (8, 24).

Her türlü gayrete rağmen elde olmayan nedenlerle oluşmuş anormal davranışları gidermede, oluşma nedeni giderilerek erken müdahale ve etkin bir eğitimle sorun büyümeden ortadan kaldırılmaya çalışılmalıdır. Her şeye rağmen problemin çözümünde bazen sonuç alınamamaktadır. Özellikle de yaşlı atlarda anormal davranışları düzeltmek çok zordur. Sergilenen anormal davranışlar zamanında müdahale ile düzeltilmezse bir süre sonra huya dönüşebilir. Böyle bir ata ceza vermek de onu kötü huyundan vazgeçirmez. Bu nedenle atlarda kötü bir davranış görüldüğü zaman olabildiğince erken dönemde müdahale edilip sorun uygun bir eğitimle çözümlenmelidir. Genetik ve diğer kontrol edilemeyen sebeplerle davranış bozukluğu sergileyenler ise maddi değeri ne olursa olsun damızlıktan çıkarılmalı, problemin derecesine göre sportif amaçlı olarak kullanılmamalıdır (9, 21, 24, 25).

Stereotipler, reaksiyonel davranışlar, yeme anormallikleri, anormal cinsel davranışlar, donatım ve malzemeyi reddetme, eyerlenmeye ve timara direnme atların sportif amaçlı kullanımına etki eden başlıca anormal davranışlardır.

Stereotipler: Stereotipler, değişken olmayan, tekrarlanan ve belirgin bir işlevi bulunmayan, ancak atın kendine veya çevresindeki nesnelere zarar vermesi nedeniyle istenmeyen anormal davranışlardır. Atlarda stereotipler, oral stereotipler (yel yutma, rüzgar emme, tahta veya odun kemirme, kendini ısırma, dil ve dudağını sürekli oynatma) ve lokomotor stereotipler (sallanma,

ahırda gezinme, çite yürüme, başını savurma veya yukarı aşağı sallama, duvar, kapı veya yemlik tekmeleme, eşinme, etrafındaki objelere vurma kendi etrafında sürekli daire yapma, kuyruk sokumunu sağa sola sürme) olarak sınıflandırılmaktadır (Şekil 7-11) (26, 27).

Şekil 7. Atlarda oral stereotip (dudak oynatma) (28)

Şekil 8. Atlarda oral stereotip (dil oynatma) (29)

Şekil 9. Atlarda oral stereotip (tahta kemirme) (30)

Şekil 10. Atlarda lokomotor stereotip (başını savurma) (31)

Şekil 11. Atlarda eşinme davranışı (32)

Safkan ve melez İngiliz atları üzerinde gerçekleştirilen bir araştırmada, stereotipik davranışlara sahip atların oranı %34.7 olarak belirlenmiştir. Çalışmada yapılan çok değişkenli analizlerde ise düşük veya orta düzey kısırakların taylarının baskın kısırakların taylarından daha düşük anormal davranış geliştirme olasılığına sahip oldukları saptanmıştır (27).

Reaksiyonel davranışlar: Ürkme, kaçma, geri gitme, şaha kalkma, çifte atma, ısırma ve saldırma gibi at terbiyesini direkt ilgilendiren anormal davranışlardır (Şekil 12-15). Bu davranışları gösteren atlar, sahip oldukları huyun çeşidine göre, eğitimi zorlaştırmaları veya binici ve etrafındakiler için oluşturacakları tehlikeler nedeniyle genel olarak sportif amaçlı kullanılamazlar.

İleri doğru atılmak, ön ayağın birini sık sık tekme atar gibi öne atmak, her türlü saldırı hareketi, aniden kaçma, aşırı derecede kaygı, telaş ve korku, ısırma, tekmeleme (bir veya iki arka ayak ile) atların ürküttüğü veya hoşlanmadığı bir şeye karşı gösterdiği reaksiyondur. Atların sevmedikleri kişi, eşya veya hareketler karşısında gösterdikleri tepkiler, memnuniyetsizlik veya itiraz, hatta nefretin ifadesidir. Atlara taylık döneminden itibaren uygulanan kötü muamele ve yanlış terbiye yöntemleri kötü huyların meydana gelmelerindeki en büyük etkidir. Geçmişte yaşanan kötü olayların etkisi ve anımsanması ile reaksiyonel davranışları meydana getirmektedir (8, 21).

Şekil 12. Atlarda şaha kalkma davranışı (33)

Şekil 13. Atlarda ısırma davranışı (34)

Şekil 14. Atlarda reaksiyonel davranış (çifte atma) (35)

Şekil 15. Atlarda reaksiyonel davranış (saldırma) (36)

Bir atın teşvik ve uyarılara rağmen engelden kaçması yaralanma ve sakatlanmadan kendini koruma, startboxa girmekten kaçınması ise kapana kısılma korkusundan kaynaklanabilmektedir. İstiraptan kaçmak, hoşya gideni yapmak gibi sınırlı bir maksada dayalı davranışlar reflekse dayalı olup, kendisinin iyiliği ve türünün korunması amacıyla kaynaklanmaktadır. Örneğin, üzerinden binicisini atan ve bir an kendini serbest hisseden bir at, güven hissi ve çalışmadan kaçma düşüncesiyle barınağına gitmek ister (8, 10, 37).

Atlı sporlarda, at ve binici arasındaki fiziksel ve zihinsel işbirliği başarılı sonuçlar elde edilmesinde en önemli unsurlardır. Atın soğukkanlılığının, iyi huylu olmasının, terbiyesinin, hareketlerinin ve inisiyatif sahibi olmasının başarıda önemli yeri vardır. Terbiyenin bir parçası olarak at, karşılaştığı engelleri korkmadan aşacak şekilde eğitilmelidir (38).

Yeme anormallikleri: Bu davranış bozukluğunun meydana gelmesinde veya ilerlemesinde kötü bakım ve beslenme koşullarının etkisi bulunmaktadır. Doğal şartlarda günün yaklaşık %70'ini serbest biçimde otlayarak geçiren atların entansif olarak günde en az iki öğün beslenmeleri fizyolojik ihtiyaçlarının karşılanmasını sağlamada yeterli olsa da, davranışsal bakımdan eksiklik meydana getirmektedir. Davranışsal ihtiyaçların kısıtlanması ise atlarda kronik strese neden olmaktadır (39, 40).

Grup halinde yapılan beslemelerde bazı atlar diğerlerinin yeme yeteri kadar erişmesini engelleyerek onların paylarını da yemektirler. Sürüdeki bazı atlar gerekenden fazla yem tüketirken bazıları ise yeme daha az ulaşabilmektedir. Rekabet ve ortak yemden daha fazla yiyebilme duygusu, aynı zamanda yemin daha hızlı yenmesine ve çiğnenmeden yutulmasına neden olmaktadır. Bu anormal davranışlar sindirim bozukluğu, kondisyon düşüklüğü veya fazlalığı ve laminitis gibi birçok beslenme problemi ya da hastalığı oluşturarak atların sportif amaçlı kullanımına zarar vermektedir (41).

İyi yönetim uygulanan sürülerde bazı atların aşırı bazılarının ise yetersiz yem tüketmesi ortadan kalkmakta, atların birbirlerine zarar vermeleri, yaşlı ve güçsüzlerin yaşadıkları stres durumları, yüksek veya düşük kesif yem alımına bağlı beslenme hastalıkları ve problemleri sorun olmaktan çıkmaktadır. Anormal yeme davranışının engellenmesi veya azaltılması için atların geniş alana dağıtılmış bireysel yemliklerde beslenmeleri gerekmektedir (41).

Anormal cinsel davranışlar: Houpt ve McDonnell (26) tarafından McDonnell (42); Wilcox et al, (43) ve McDonnell et al, (44) atfen bildirildiklerine göre, sürekli ve rastgele ereksiyon ve masturbasyon, son zamanlara kadar anormal davranışlar arasında kabul edilirken, şimdilerde tüm normal erkek atlarda kendiliğinden şekillenen bir davranış olarak ele alınmaktadır. Davranış en fazla tavla, mera ve çayır da uzun süre veya sürekli tutulan atlarla görülmektedir. Spermanın dışarıya atılması ve kendiliğinden boşalma genellikle görülmemektedir. Cinsel olgunluktan itibaren oluşmaya başlayan bu cinsel davranışın yaş ve sosyal çevreyle ilişkisi bulunmamaktadır. Taylıktan itibaren ise artan süre ve sıklıkta şekillenmektedir.

Donatım ve malzemeyi reddetme: Takılı olan başlık, yular ve ağızlık demiri (kantarma, gem) gibi malzemeleri çıkarma veya takılmasına müsaade etmeme, eğitimle ilgili önemli bir kusurdur. At, tavlada dururken takılı olan malzemeleri kendiliğinden çıkartabileceği gibi antrenmana hazırlanırken malzeme ve donatımın takılmasına direnerek ve karşı koyarak bu davranışı sergileyebilmektedir.

Malzemeye zarar veren, eğitmenler için önemli sıkıntılar oluşturan ve antrenmanın ahengini bozan bu tür davranış bozuklukları, malzeme ve donatıma alıştırlırken yapılan baskı, korkutma, ürkütme gibi zihinde kalıcı yer oluşturulan eğitim hatalarından kaynaklanmaktadır (45).

Taylar son derece hassas ve etrafındaki olumsuzluklardan çabuk etkilenen canlılardır. Sevgi ve sabır tay eğitiminin temelidir. Onlara yapılacak sert, kaba ve kötü davranışlar bilinçaltlarına yerleşmekte, oluşan kötü anılar ve travmalar yaşamları boyunca davranış bozukluğu göstermelerine neden olmaktadır. Aynı zamanda iyi birer gözlemci olan taylar, diğer atlara uygulanan olumsuz hareketlerden de etkilenmektedirler. İlk alıştırma esnasında görevliler son derece sakin olmalı, kızmadan, sinirlenmeden ve sabırla tayın donatıma alışmasını sağlamaya çalışmalıdırlar (46).

Yulara ve bağlanmaya alıştırlan bir tay, sağlam ve kopmaz bir yedek ipe değil, zayıf ve çekmekle kopabilecek bir ipe bağlanmalıdır. İlk kez bağlanmanın verdiği korku yerine, ipin kopması sayesinde istediğinde serbest kalabileceği güvenini taşımalıdır. Bu yöntemle bağlanmaya ve başlığa alıştırlan tay sonraki zamanlarda iyi koparma teşebbüsünde bulunmayacaktır (38).

Malzeme ve donatımın atın canını acıtması ve fiziki zarar vermesi de malzeme ve donatımdan kurtulma isteğinde veya takılmasına müsaade etmemesinde büyük etkindir. Özellikle deri malzemeden yapılmış

başlığın sertleşerek can acıtması, küçük veya dar olması, ağızlık demirinin eskimiş ya da pürüklü olması, ağız hassasiyetine uygun olmaması, gereksiz biçimde sert ağızlıkların kullanılması bozuk davranışın altında aranması gereken nedenlerdir. Antrenör, binici ve seyislerin yeterli eğitim almış olmaları, malzeme ve donatım seçerken ve takarken dikkatli olmaları, özellikle taylarda travma oluşturacak davranışlardan uzak durmaları kötü huyların oluşmasını engelleyecektir (45).

Eyerlenmeye ve tımara direnme: Tımar atlar için günlük yapılması gereken rutin bir uygulamadır. Bu sayede kir, toz, parazit gibi deri üzerindeki zararlı maddeler temizlenir, derideki kan dolaşımı artırılır ve kaslara masaj uygulanmış olur. Ancak işlemin dikkatli ve tekniğine uygun yapılması gereklidir. Dikkat edilmediğinde atın canını acıtan ve yaralanmaya yol açan durumlar olabilir. Bu tür durumlara maruz kalmış atlar, normalde çok hoşlanmalarına rağmen tımandan kaçmak ister ve direnç gösterir.

Eyerlenmeye karşı koyan atların geçmişlerinde yaşanmış bir olumsuzluğun olma ihtimali oldukça yüksektir. Donatım ve malzemeyi reddetmeye neden olan insan kaynaklı olumsuzluklar, atların eyerlenmeye karşı direnmesinde de söz konusu olabilmektedir. Eyer alıştırmaya dönemindeki yanlış uygulamalar, atın bedenine uygun olmayan küçük ve dar eyerlerin kullanılması, eyer altlığında bulunan ve gözden kaçan yabancı cisimlerin atın canını acıtması, sıklıkla görülen sırt ve bel ağrıları, cidago ve kolan yaraları direnmeyi meydana getiren hazırlayıcı ve yapıcı sebeplerdir (38).

Antrenman veya müsabakalarda at ilgililerinin uyguladığı fiziki ve ruhsal şiddet, baskı, kötü muamele,

Kaynaklar

1. Alpan O. Sığır Yetiştiriciliği ve Besiciliği. 3. Basım, Ankara: Medisan, 1993.
2. Arpacık, R. Entansif Sığır Besiciliği. Ankara: Şahin Matbaası, 1997.
3. Breed MD, Moore J. Animal Behavior. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık. 2015.
4. Anonim. "Hayvanlarda davranış." http://mebk12.meb.gov.tr/meb_ys_dosyalar/14/05/132943/dosyalar/2013_01/22023347_hayvanlardadavran.pdf/22.06.2015.
5. Sağmanlıgil V. Çiftlik hayvanlarının refahının ölçülmesi. Türkiye'de Birinci Hayvan Refahı ve Veteriner Hekimliği Eğitimi Konferansı, Bildiriler, Ankara: 09-10 Haziran 2009.
6. Akcan A. Evcil Hayvanlarda Davranış. Ders Notları. Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi, Zootečni Anabilim Dalı. Ankara, 1992.
7. McDonnell SM. "Normal and abnormal behavior of stabled horses". <http://www.agricultura.alberta.ca/22.06.2015>.
8. McGreevy PD. "Development and resolution of behavioural problems with the ridden horse". <http://research.vet.upenn.edu/24.06.2015>.
9. Anonim. "Stereotypic Behaviors". <http://equimed.com/diseases-and-conditions/reference/stereotypic-behaviors/24.06.2015>.
10. Mills DS. Personality and individual differences in the horse, their significance, use and measurement. Eq Vet J Suppl 1998; 27: 10-13.
11. Köseman A, Özbeyaz C. Some phenotypic and genetic parameters of racing performance in Arabian horses. Ankara Üniv Vet Fak Derg, 2009; 56: 219-224.
12. Özbeyaz C, Akçapınar H. At Yetiştiriciliği Ders Notları. Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi, Zootečni Anabilim Dalı. Ankara, 2010.
13. Griffin A. "Types of equine behavior". <http://www.extension.org/horses/22.06.2015>.
14. Anonim. "Przewalski's horse". <http://interesting33.blogspot.com.tr/22.07.2016>.
15. Anonim. "Yılkı atları". <http://www.fotokritik.com/1966669/yilki-atlari/22.07.2016>.
16. Anonim. "Nature shapes Assateague Island." http://www.teachococeanscience.net/teaching_resources/education_modules/barrier_islands_and_sea_level_rise/get_started/22.07.2016.

aşırı çalıştırma ve antrenman, oluşturduğu korku, endişe, yorgunluk ve bıkkınlık nedeniyle atın eyere direnmesine yol açabilmektedir. Eyerlendiğinde yeniden çalışmaya, antrenmana veya müsabakaya götürüleceğini bilen at, fiziksel ve ruhsal yorgunluktan kaynaklanan nedenlerle ve uğrayacağı şiddetin korku ve endişesiyle çalışmanın şahsında eyerlenmeye isteksizlik göstermekte ve direnmektedir. Eyerlenmeye direnme en çok sürantere olmuş atlarda görülmektedir (47).

Sonuç

Spor amaçlı kullanılan atların sakin ve yumuşak bir mizaca sahip, iyi eğitilmiş olması ve komutlara koşulsuz itaat etmesi başta gelen özelliklerdir. Atın davranışlarında güven verici olması, ilgisini çevresindeki hareketli nesne, kişi ve olaylara yönlendirmeden yaptığı işe odaklanarak yapması gerekmektedir.

Antrenör, jokey, apranti, binici, seyis gibi atın bakım, antrenman, müsabaka veya yarışma etkinliklerini sürdüren ve hatta çevrede yer alan tüm insanların güvenliği ile sportif etkinliklerin sürdürülebilirliği için anormal davranış gösteren atlar sportif amaçlı kullanılmamalıdır. Çifte atma, ısırma ve saldırma sonucu ölüm veya sakatlanma olabilecek en tehlikeli anormal davranışlardır.

Sportif amaçlı atlar temin edilirken morfolojik testlerin yanı sıra mutlaka psikolojik kriterler doğrultusunda da ön seçim yapılması, atın daha sonra uygun bir deneme sürecinden geçirilmesi gerekmektedir. Adaptasyon süresini de kapsayacak biçimde deneme sürecinden başarılı geçen atlar sportif ya da yetiştiricilik amaçlı kullanılmalıdır.

17. Anonim. "Amazingly adorable examples of parental love in animals". <http://www.coolstuffdirectory.com/2013/05/25-amazingly-adorable-examples-of.html/22.7.2016>.
18. Anonim. "Flattery". <http://photobucket.com/images/flattery%20will%20get%20you%20everywhere/22.7.2016>.
19. Anonim. "The Reason Horses Sleep Standing Up". <http://www.dallasequestriancenter.com/can-horses-really-sleep-while-standing-up/22.7.2016..>
20. Oytun E. At Eşkali. Jandarma Genel Komutanlığı, Ankara, 1943.
21. Gültepe R. "Atımın sağlığı." <http://video.liderform.com.tr/atlarda-davranis-bozukluklari.html#.VYLu2F4w9Ms/22.06.2015>.
22. Pedersen GR, Sondergaard E, Ladewig J. The influence of bedding on the time horses spend recumbent. *JEVS* 2004; 24: 153-158
23. Houpt AK. "Equine maintenance behavior: feeding, drinking, coat care and behavioral thermoregulation". <http://research.vet.upenn.edu/havemeyerequinebehaviorela.bhomepage/22.06.2015>.
24. Roberts T. *Equestrian Technique*. London: JA Allen and Co. Ltd, 1992.
25. More SJ. A longitudinal study of racing Thoroughbreds: performance during the first years of racing. *Aust Vet J* 1999; 77: 105-112.
26. Houpt KA, McDonnell SM. Equine stereotypies. *The Compendium* 1993; 15: 1265-1271.
27. Waters A, Nicol CJ, French NP. Factors influencing the development of stereotypic and redirected behaviours in young horses: Findings of a four year prospective epidemiological study. *Equine Vet J* 2002; 34: 572-579.
28. Anonim. "Indiana Percheron Association". <https://www.facebook.com/IndianaPercheronAssociation/app/188240811277030/22.07.2016>.
29. Anonim. "Your horse for people with a passion for horses. Horse behaviour". <http://www.yourhorse.co.uk/upload/25445/images/vices-stereotypical.jpg>. 27.10.2015.
30. Anonim. <http://www.omegafeeds.com.au/cribbing-horse.jpg/> 27.10.2015.
31. Anonim. "Horse with stereotypic behaviour". <https://www.youtube.com/watch?v=WHu09GMHTak/> 27.10.2015.
32. Anonim. "Fight horses". <https://tr.pinterest.com/hugolancaster/fight-horses/22.7.2016>.
33. Anonim. White andalusian sueni rearing. <http://www.deviantart.com/art/white-andalusian-sueni-rearing-392655160/> 22.7.2016.
34. Anonim. "Establishing Boundaries". <http://fit4thehorse.com/establishing-boundaries/> 22.7.2016.
35. Anonim. "Entendiendo a los caballos". <http://sabinoarias.blogspot.com.tr/?view=sidebar> 22.7.2016.
36. Anonim. "National day". <https://cusickgeorge.wordpress.com/2015/04/> 22.7.2016.
37. Tesio F. Yarış Atı ve Yetiştiriciliği Üzerine Görüşler-Araştırmalar. İstanbul: Türkiye Jokey Kulübü, 2003.
38. Temurlenk Ö. At Terbiyesi Eğitimi. Ankara, TJK, 2009.
39. Goodwin D, Davidson HPB, Harris P. Foraging enrichment for stabled horses: effects on behaviour and selection. *Equine Vet J* 2002; 34: 686-691.
40. Kiley-worthington M. Time-budgets and social interactions in horses - the effect of different environments. *Appl Anim Behav Sci* 1984; 13:181-182.
41. Freeman DW. "Feeding Management of the Equine." <http://www.extension.org/pages/20288/feeding-management-of-the-equine#.VgbktZjotMs/> 26.09.2015.
42. McDonnell SM. Spontaneous erection and masturbation in horses. *Proc35th Annu Conv AAEP*: 567-580.
43. Wilcox S, Dusza K, Houpt K. The relationship between recumbent rest and masturbation in stallions. *Equine Vet Sci* 1991; 11: 23-26.
44. McDonnell SM, Henry M, Bristol F. Spontaneous erection and masturbation in equids. *J Reprod Fertil Suppl* 1992; 44: 664-665.
45. Güleç E. Yarış Atçılığı Pratik Rehberi. Anadolu At İrklarını Yaşatma ve Geliştirme Derneği, 6. Baskı, Ankara. 2006.
46. Depew C. "Abnormal horse behavior." http://www.extension.org/category/horse_training_andbehavior/ 22.06.2015.
47. Güleç E. Yarış Atı Fizyolojisi, Morfolojisi, Beslenmesi, Sağlığı, Eğitimi ve Antrenmanı. Anadolu At İrklarını Yaşatma ve Geliştirme Derneği, 8. Baskı, Ankara. 2006.